

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Нікітенко Леонід Юрійович

УДК 340.12:342.7](477) »17»(043.2)

**ПРАВА ЗА ЯКИМИ СУДИТЬСЯ МАЛОРОСІЙСЬКИЙ НАРОД 1743 Р.:
ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ВИДАТНОЇ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОГО
ПРАВА**

АВТОРЕФЕРАТ

роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
спеціальність 081 «Право»
освітня програма «Право»

Науковий керівник: к.ю.н., доцент
Лісна І.С.

Рецензент: к.ю.н., доцент
Тунтула О.С.

Миколаїв – 2020

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження історичних джерел права в умовах сьогодення є надзвичайно важливим при реформуванні вітчизняної правової системи, оскільки такі дослідження дозволяють визначити помилки, які були допущені в попередні століття в законодавчій сфері, а також позитивні моменти, які в подальшому знайшли своє відображення в майбутніх актах законодавства. Одним із найбільш важливих джерел права, як цивільного, так і кримінального безумовно є «Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», який по праву вважається першим українським кодексом.

Ухвалення та розроблення вказаного кодексу було важливим в контексті того, що на початок XVIII ст. час на українських землях використовувалася надзвичайно велика кількість найрізноманітніших джерел права, норми яких нерідко дублювалися чи суперечили одна одній, що створювало певні труднощі для їх застосування. Саме тому, виникла потреба в кодифікації норм права. Як наслідок, вирішальним напрямком проведення систематизації норм права в Україні стала розробка та прийняття комплексного правового акта – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., проте, на жаль, як в історичній, так і правовій науці це питання є малодослідженим, що суттєво підвищує актуальність дослідження даної проблематики.

Крім того, актуальність дослідження структури і змісту «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., зумовлена тим, що незважаючи на досконалість кодексу, достатньо якісні положення цивільного та кримінального права, участь в його розробці великої кількості відомих правознавців, цей кодекс так і не набрав чинності, що дивує сучасних дослідників джерел права. Проте, попри це, його значення для розвитку правової системи нашої держави є надзвичайно важливим, оскільки навіть положення сучасних кодексів, зокрема, Цивільного, Сімейного та

Кримінального містять положення, які містилися в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р..

Таким чином, враховуючи вищевикладене, комплексне дослідження першого українського кодексу «Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» є надзвичайно актуальним і потребує нових наукових розвідок.

Ступінь дослідженості теми. В сучасних умовах дослідженням історичних джерел права присвячено низку праць як вітчизняних науковців, так і зарубіжних. Зокрема, «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. досліджувалися багатьма науковцями – істориками та юристами в різні часи. Серед науковців, які досліджували вказане джерело права виділяємо таких як: Атаманова Н. В., Білас І. Г., Блажівська О. Є., Блануца А. В., Бойко І. Й., Бойко О. Д., Боярська З. І., Ващук Д. П., Віслобоков К. А., Гончаренко В. Д., Захарченко П. П., Іванов В. М., Кістяківський О. Ф., Колос М. І., Кульчицький В. С., Кушинська Л. А., Любченко Д. І., Майкут Х. В., Марисюк К. Б., Матвеева Т. О., Месяц В. Д., Музиченко П. П., Нікітченко, А. М., Новик М. К., Остапенко Т. О., Пасічник М. С., Пашук А. Й., Рогожин А. Й., Стецюк Б. Р., Тарановський Ф. В., Терлюк І.Я., Тищик Б. Й., Ткач А. П., Трофанчук Г. І., Череватенко І. М., Швидько Г. К. та інші.

Мета і завдання. Мета дослідження встановити особливості структури, змісту та значення першого українського кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.

Для виконання поставленої мети дослідження необхідно виконати наступні **завдання:**

- проаналізувати основні причини прийняття та підготовка кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- дослідити структуру кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- визначити джерела кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;

- проаналізувати особливості права власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- дослідити особливості регулювання спадкового права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- охарактеризувати особливості правової природи зобов'язального права;
- проаналізувати особливості сімейного права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- дослідити систему злочинів, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- визначити покарання, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;
- з'ясувати в чому полягає внесок видатної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» в розвитку правової системи України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які урегульовувалися положеннями «Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Предметом дослідження є перший кодифікований збірник українського права «Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження першого українського кодексу «Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» склали сучасні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, якими користується наука історії держави і права. Зокрема, їх використання дозволило проаналізувати проблему комплексно, а також досягти поставленої мети дослідження, вирішити поставлені в магістерській роботі завдання та з'ясувати в чому полягає внесок видатної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» в розвитку правової системи України.

Діалектичний метод дослідження надав змогу дослідити структуру кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Формально-логічний метод наукового пізнання надає можливість проаналізувати в єдності і взаємозв'язку основні причини прийняття та підготовку кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Нормативно-юридичний метод застосовувався під час дослідження особливостей права власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»; регулювання спадкового права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»; правової природи зобов'язального права; сімейного права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Історичний метод застосовано під час визначення системи злочинів, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» та покарань, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Використання структурно-логічного методу дозволило визначити особливості відповідальності за порушення митних правил; застосування порівняльно-правового методу дозволило з'ясувати в чому полягає внесок видатної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» в розвитку правової системи України. логіко-семантичний метод наукового пізнання використано під час аналізу джерел кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Основні положення, узагальнення і висновки, подані в магістерській роботі, ґрунтуються на аналізі положень «Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», досягнень загальної теорії права, історії держави і права, цивільного, сімейного, земельного, кримінального та інших галузей права України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювалися на II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи» (присвяченій 100-річчю з Дня смерті Дмитра Дмитровича Вітовського) (м. Черкаси, 28 грудня 2019 р.).

Теми: Причини прийняття кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» та Право власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»

Структура магістерської роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (77 найменувань). Загальний обсяг магістерської роботи становить 98 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми магістерської роботи, ступінь наукової розробки проблеми дослідження; визначені основна мета і конкретні завдання роботи, її об'єкт і предмет, методологічні, теоретичні та емпіричні основи.

Розділі 1 Загальнотеоретична характеристика кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» магістерської роботи присвячений причинам прийняття та підготовки кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Особливу увагу приділено структурі кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Також в даному розділі роботи проаналізовано джерела кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Розділ 2 Концептуальні засади цивільного права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» магістерської роботи присвячено дослідженню особливостей цивільного права за кодексом. Зокрема, досліджено особливості права власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», проаналізовано особливості регулювання спадкового права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», досліджено правову природу зобов'язального права; надано характеристику особливостям сімейного права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Розділі 3 Кримінальне право за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» магістерської роботи досліджено особливості кримінального права за кодексом. Зокрема, досліджено систему злочинів, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» та покарання, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.». Також в роботі визначено внесок видатної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» в розвиток правової системи України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проаналізувавши особливості першого кодексу «Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» ми дійшли до таких узагальнюючих висновків:

1. Причини кодифікаційних процесів можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Так, до об'єктивних причин відносяться інтенсивний розвиток соціально-економічних відносин у другій половині XVII - першій половині XVIII ст., які потребували правового врегулювання, а до суб'єктивних причин чинність різних правових норм, які мали різне походження і суперечили одна одній, про що ми зазначили вище. Фактично виникла потреба їх узгодити, скоротити, переробити відповідно до нових умов, спричинених значним суспільно-економічним розвитком держави. Усе це стало причинами кодифікацій українського права у XVIII ст..

Як можемо спостерігати, в Гетьманщині діяли різні, багато в чому застарілі правові норми, які часто суперечили одна одній за змістом або, навпаки, дублювали одна одну. Суттєві зміни у суспільному житті з перетворенням Росії в абсолютну монархію також вимагали уніфікації права. Царський уряд сподівався у такий спосіб зблизити правові системи України і Російської імперії. Верхівка українського суспільства, яка прагнула зрівнятися у правах із російським дворянством, вбачала у цьому свій інтерес. Одночасно козацька старшина намагалася закріпити свої права і відновити автономне становище України. А тому, в цей час виникає потреба в єдиному акті, який би чітко регулював суспільні відносини.

Кодифікаційні роботи тривали 15 років. У м. Глухові (нині Сумської обл.) 8 липня 1743 р. члени кодифікаційної комісії на пленумі, скликаному Генеральною військовою канцелярією, підписали проект збірника українського права під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ».

На нашу думку, такий тривалий період роботи над кодексом свідчив про те, що законодавці підійшли до цього питання виважено і кодекс увібрав у себе найбільш актуальні положення законодавства.

2. Структурно кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» був дуже об'ємним, але незважаючи на це, норми були чітко розміщені по кожному розділу, що давало можливість чітко їх застосовувати. Кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Кодекс складався з передмови і 30 глав, що в свою чергу, поділялися на 531 артикул і 1716 пунктів (за іншими даними – 532 артикули і 1607 пунктів). Окрім того, до збірника було додано Інструкцію кодифікаційної комісії та «Степенный малороссийского войскового знания порядок после гетмана» тобто перелік службових військових і цивільних чинів Гетьманщини.

Кодекс давав пояснення цитат, що наводились у тексті, алфавітний покажчик, заголовки із зазначенням розділів і поданням короткого змісту артикулів. Вищезазначений кодекс вміщував норми майже всіх галузей права, зокрема, адміністративного, цивільного, торгового, кримінального і процесуального права, що свідчить про високий рівень законодавчої і нормотворчої техніки.

3. Кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» по праву можна вважати першим Кодексом України.

Джерелами кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» були Литовські Статути, Гетьманські універсали, «Хелминське право», «Саксонське зерцало» тощо, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство. Проте, головним джерелом «Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» був III Литовський Статут, норми якого ввійшли до кодексу фактично у регулюванні всіх відносин.

4. В кодексі «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» детально регламентувались відносини власності, оскільки інститут права власності був визначальним фактично у всі історичні періоди розвитку держави.

Право власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» розглядалося як право володіти, користуватися, передавати, дарувати, відписувати, міняти і заставляти майно відповідно до власної волі та потреб. Основним видом права власності за кодексом вважалося право власності на землю.

5. Дослідивши сутність спадкового права за Кодексом, ми дійшли висновку, що багато положень Кодексу дійшли до нашого часу і є частиною сучасного цивільного права, зокрема в частині спадкування за законом і заповітом.

В процесі дослідження зроблено висновок, що спадкування за законом і заповітом було чітко регламентовано процесуальною формою і містило положення які були як характерними для традиції середньовічного європейського права, так і виключно для України. Крім того, положення «Прав 1743 р.» досить детально регламентували спадкові права окремих категорій осіб, а також процесуальні норми спадкового права.

Багато з них реципіювали з римського права і дійшли до нашого часу, ставши складовою частиною цивільного права України. Проте, вважаємо, що положення про спадкування, що містилися в Кодексі були найбільш прогресивними із всіх розділів Кодексу і цілком закономірно, що переважна більшість тих норм знайшли своє відображення в сучасному цивільному законодавстві. Такий результат свідчить про високий рівень юридичної техніки укладачів кодексу.

6. Аналіз зобов'язальних відносин, які регулювалися «Правами» дозволяє зробити висновок, що зобов'язальне право було дуже розвинутим в Кодексі. Про це свідчить велика кількість договорів, які регулювали відносини між суб'єктами – купівлі-продажу, дарування, оренди, позики. При чому, кожному виду договорів були присвячені окремі артикули.

Також зобов'язання виникали з підстав заподіяння комусь шкоди. Заподіяння шкоди поділялися на ті, що наносили шкоду особі і ті, що наносили шкоду общині. Оцінюючи якість правового регулювання

зобов'язальних відносин за «Правами за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» вважаємо, що зобов'язальне право, а особливо договірне зробило значний внесок в розвиток зобов'язального права в майбутньому, а деякі його положення, наприклад про обов'язки сторін за договорами і сьогодні знайшли відображення в цивільному законодавстві.

7. Ми проаналізували норми Кодексу, що регламентували цивільно-правові відносини і дійшли висновку, що цивільне право було надзвичайно добре розвинуте, а його положення знайшли своє втілення в СК України в частині обмеження осіб, які можуть вступати в шлюб. Також позитивним аспектом шлюбно-сімейного права за «Правами» було чітке встановлення шлюбного віку, процедури укладення шлюбу та визначення правового статусу дітей.

8. Злочином за «Правами» є суспільно-небезпечне діяння, яке передбачене «Правами» і за яке передбачено кримінальне покарання».

Злочини за «Правами» поділялися на такі види: державні (зрада, посягання на життя і здоров'я царя та його сім'ї, образа царя тощо); проти релігії і моралі (чародійство, віровідступництво, порушення церковних обрядів); посадові (хабар, казнокрадство); військові (дезертирство, ухилення від служби, порушення правил військової служби); проти порядку управління та суду (кривоприсяга, лжесвідчення, підробка документів та печаток); проти особистості (вбивство, тілесні пошкодження), майнові (грабіж, крадіжка).

Цінність кодексу, складеного в 1743 році, полягає в тому, що види злочинів, вміщені в ньому, в подальшому знайшли своє закріплення в кримінальному законодавстві України, але з урахуванням тенденцій розвитку кримінального права. В роботі ми дослідили основні види злочинів, зокрема злочини проти держави і монарха, а також злочини проти релігії та моралі, та дійшли до висновку, що «Права» приділяли особливу увагу насамперед вказаним видам злочинів, оскільки вважалося, що це є найбільш суспільно небезпечні злочини.

9. Комплексний аналіз положень Кодексу свідчить про те, що покарання за кодексом поділялися на два види: основні та додаткові. Законодавство знало такі покарання, як смертна кара, тілесні покарання, вигнання, позбавлення волі, штраф, головщина, конфіскація майна. Але в цілому, позитивним аспектом «Прав» було те, що покарання носили гуманістичний та демократичний характер, адже в порівнянні з попередніми історичними епохами були менш жорсткими.

10. «Права 1743 р.» вважають першорядним джерелом для вивчення історії української права, а також визначною пам'яткою кодифікації законів Східної Європи. Внесок «Прав» в розвиток правової системи України полягає в тому, що «Права» детально регламентували цивільно-правові відносини, зокрема, відносини власності, зобов'язальне, спадкове та сімейне право; удосконалили систему злочинів і покарань на принципах гуманізації. В цілому «Права» надають ґрунтовне уявлення про правову систему Козацько-гетьманської держави з її строкатою джерельною базою. Проте, не будучи офіційно затвердженими, «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» стали по праву першим Кодексом в Україні, який набув поширеного застосування в судових установах Гетьманщини як законодавчий акт для розгляду та вирішення судових справ, що документально підтверджується архівними матеріалами. Ця правова пам'ятка права особливо чітко відображає основні правові інститути і характеризує основні риси права Гетьманщини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Нікітенко Л.Ю. Причини прийняття кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи» (присвяченій 100-річчю з Дня смерті Дмитра Дмитровича Вітовського) м. Черкаси, 28 грудня 2019 р. С. 8-11.

2. Нікітенко Л.Ю. Право власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи» (присвяченій 100-річчю з Дня смерті Дмитра Дмитровича Вітовського) м. Черкаси, 28 грудня 2019 р. С. 11-14

АНОТАЦІЇ

Нікітенко Л.Ю. Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Зміст та значення видатної пам'ятки українського права. – Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 081 «Право» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2020.

Дипломну роботу присвячено дослідженню першого кодифікованого збірника українського права «Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» У роботі проаналізував основні причини прийняття та підготовки кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», дослідив структуру кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», визначив джерела кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

Проаналізував особливості права власності за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», з'ясував в чому полягає внесок видатної пам'ятки «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» в розвитку правової системи України. Внесок полягає в тому, що "Права" детально регламентували цивільно-правові відносини, зокрема майнові відносини, зобов'язальне право, спадкове та сімейне право; удосконалили систему злочинів та покарань на принципах гуманізації. Загалом «Права» дають ґрунтовне уявлення про правову систему козацько-гетьманської держави з її колоритною джерельною базою.

Дослідив особливості регулювання спадкового права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», охарактеризував особливості правової природи зобов'язального права, проаналізував особливості сімейного права за кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.», дослідив систему злочинів, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.».

визначив покарання, що передбачені кодексом «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.»;

Ключові слова: права, кодекс, злочин, покарання, цивільне, сімейне, шлюб

Nikitenko L.Y. The rights under which the Little Russian people are judged in 1743. The content and significance of the outstanding monument of Ukrainian law. - Work for the degree of Master's degree in specialty 081 "Law" - Black Sea National University named after Petro Mohyla, Mykolayiv, 2020.

The diploma thesis is devoted to the study of the first codified collection of Ukrainian law "Rights under which the Little Russian people are sued in 1743." In the work he analyzed the main reasons for the adoption and preparation of the Code "Rights under which the Little Russian people are sued in 1743", examined the structure of the Code " sued the Little Russian people in 1743, "identified the sources of the code" Rights under which the small Russian people are sued in 1743.

He analyzed the peculiarities of property rights under the Code "The Rights of the Little Russian People in 1743", and found out the contribution of the outstanding monument "The Rights of the Little People of 1743" in the development of the legal system of Ukraine. The contribution is that "Rights" regulated in detail civil-law relations, including property relations, compulsory law, inheritance and family law; improved the system of crimes and punishments based on the principles of humanization. In general, "Rights" give a thorough idea of the legal system of the Cossack-Hetman state with its colorful source base.

He studied the peculiarities of the regulation of inheritance law under the code "Rights under which the Little Russian people are sued in 1743", characterized the peculiarities of the legal nature of the mandatory law, analyzed the peculiarities of family law under the code "Rights under which the Little Russian people are sued in 1743", examined the system the offenses envisaged by the Code "The Rights of the Little Russian People in 1743"i

Keywords: law, code, crime, punishment, civil, family, marriage